

**ВЕЖАГИҶОИ КОРБУРДИ
ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ
ФЕЪЛӢ ДАР НАЗМИ МИРЗО
ТУРСУНЗОДА**

Неъматзода Муқаддас Ҳабиб, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносии факултети муҳандисӣ-омӯзгорӣи МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)

**ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
В ПОЭЗИИ МИРЗО ТУРСУН-ЗАДЕ**

Неъматзода Муқаддас Ҳабиб, доцент кафедры гуманитарных и общественных наук инженерно-педагогического факультета ГОУ «ХГУ им. академика Б. Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

**PECULIARITIES OF USE
OF VERB PHRASEOLOGICAL
UNITS IN THE POETRY OF
MIRZO TURSUN-ZADE**

Ne'matzoda Mukaddas Habib, associate professor of humanitarian and social department of the faculty of engineering- pedagogical under the SEI "KhSU named after academician B. Gafurov" (Khujand, Tajikistan) **e-mail:** nematova.1968@mail.ru

Хусусиятҳои истифодаи воҳидҳои фразеологӣи феълӣ дар назми Мирзо Турсунзода ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Зикр шудааст, ки қисми зиёди воҳидҳои фразеологиро дар ашъори Мирзо Турсунзода таъбирҳои феълӣ таъкил медиҳанд, ки онҳо чи аз ҷиҳати таркиб ва чи аз лиҳози маъно муҳталифанд. Аз ҷумла, мафҳумҳо зимни маҷоз тавассути таркибҳои феълӣ ифода мегарданд, ки асосан аз исм, баъзан сифат ва феъли ёвари **кардан** иборатанд. Дар мавриди такрори ҷузъи номӣ амали дар таркиб истифодаишаванда маъноӣ давомнок, бисёрқарата пайдо мекунанд. (**кӯч-кӯч кардан**). Таъкид шудааст, ки агар таркиби феълӣ пуркунанда қабул намояд, доираи семантикии он фарох шафта, ба таъбири сифатии нав табдил меёбад. Дар ин маврид пуркунанда пасванди –ро қабул мекунад (**кӯчаро хӯрда кардан**). Услуби шифоҳии баён ба шоир имкон додааст, ки қаринаи халқии пасоянди –ро, –а-ро истифода барад (**Қуръона неши по кардан**). Ба сифати феълҳои ёвар бештар феълҳои кардан, шудан, будан хизмат кардаанд.

Калидвожаҳо: ашъори Мирзо Турсунзода, воҳидҳои фразеологӣ, воҳидҳои фразеологӣи феълӣ, феълҳои ёвар, ҷузъи номӣ, пасванди –ро (-а)

Проанализированы особенности использования глагольных фразеологических единиц в поэзии Мирзо Турсун-заде. Отмечается, что большую часть фразеологических единиц в творчестве Мирзо Турсун-заде составляют глагольные фразеологические единицы, отличающиеся с точки зрения состава и семантики. Отмечены случаи выражения понятия в переносном смысле с помощью глагольных фразеологических единиц, состоящих в основном из имени существительного, иногда прилагательного, и вспомогательного глагола **кардан**. В случае повтора номинативного компонента (например **кӯч-кӯч кардан**) действие, выражаемое фразеологической единицей, приобретает значение длительности и многократности. Подчеркивается, что если к глагольной единице присоединяется дополнение, то семантическое поле ФЕ расширяется и она превращается в качественно новое выражение. В этом случае дополнение принимает послелог –ро (**кӯчаро хӯрда кардан** – истереть улицу). Устный стиль речи позволяет поэту использовать разговорный вариант послелога –ро, –а (**Қуръона неши по кардан** – почитать Коран). В качестве вспомогательных глаголов в основном используются глаголы **кардан, шудан, будан**.

Ключевые слова: творчество Мирзо Турсун-заде, фразеологические единицы, глагольные фразеологические единицы, вспомогательные глаголы, номинативный компонент, послелог –ро (-а)

The article analyzes the peculiarities of the use of verb phraseological units in the poetry of Mirzo Tursun-zade. It is noted that the majority of phraseological units in the works of Mirzo Tursun-zade are verbal phraseological units that differ in terms of composition and semantics. There are cases of expressing the concept in a figurative sense with the help of verbal phraseological units, consisting mainly of a noun, sometimes an adjective, and the auxiliary verb **kardan**. In case of repetition of the nominative component (for example, **kuch-kuch kardan**), the action expressed by the phraseological unit acquires the meaning of duration and repetition. It is emphasized that if an addition is added to the verbal unit, then the semantic field of the phraseological unit expands and it turns into a qualitatively new expression. In this case, the complement takes the postposition -ro (**kucharo khurda kardan** - to scuff the street). The oral style of speech allows the poet to use the colloquial version of the postposition -ro, -a (**Kur'ona peshi po kardan** - to trample the Koran). The verbs **kardan**, **shudan**, **budan** are mainly used as auxiliary verbs.

Key-words: creative work of Mirzo-Tursun-zade, phraseological units, verb phraseological units, auxiliary verbs, nominative component, postposition -ro, -a

Яке аз қисматҳои муҳим ва ҳеле маъмули забони халқӣ воҳидҳои фразеологӣ мебошанд. Фразеологизмҳо бо калима аз ҷиҳати маъно ҳеле наздиканд. Калима, ҷунони маълум аст, хоҳ сода бошад, хоҳ мураккаб маҳфумро баён месозад. Ибораҳои фразеологӣ низ, бо вучуди аз ду ё зиёда калимаҳо иборат будан, аксар ифодакунандаи як маҳфуманд. Масалан, ибори фразеологӣ «барги сабз» бо калимаи тӯҳфа, «ба курта (пӯст) нағунҷидан» бо калимаи шодмонӣ, ҳатто ҷумлаҳои фразеологӣ - «кӯҳро занад, талқон мекунад», «аз биниаш дорӣ, ҷонаш мебарояд» мутаносибан бо калимаҳои пурзӯр ва нотагон (беҷон) муодиланд.

Шояд ҳамин умумияти семантикӣ бошад, ки як қатор хусусиятҳо, аз он ҷумла, навъи онҳо аз рӯи мансубият бо ҳиссаҳои нутқ (исмӣ, сифатӣ, ҷонишинӣ, феълӣ, зарфӣ), ҳелҳои онҳо аз лиҳози ҳосияти услубӣ (адабии китобӣ, халқии гуфтугӯӣ, шевагӣ, умумиистеъмолӣ) бо ҳам мутобиқанд. Дар доираи халқияти забон низ калима ва таъбир ду тарафи як сиккаро ташкил менамояд, аз ин бобат мулоҳизаи Н.Маъсумӣ ҷолиб аст: «Вақте ки мо, - навиштааст вай, - дар бораи халқӣ будани забони нависанда ва асари ӯ гап мезанем, ғайр аз бойигарии луғавӣ, ҷӣ тавр ва ҷӣ андоза истифода бурда шудани бойигарии фразеологӣ забони халқро ҳам дар назар дорем, зеро ки ин бойигарии худро - воситаи оригиналии забони зиндаи халқ, симои халқии забони нависандаро ташкил медиҳад». [3,144]

Аммо назар ба мушоҳидаҳо, воҳидҳои фразеологӣ нисбат ба калима бештар ҳосияти халқӣ доранд. Бесабаб вожашиносии тоҷик М.Муҳаммадиев нанавиштааст, ки «манбаи асосии ибораҳои фразеологӣ ва идеоматикӣ забони зиндаи халқ аст». [5,52]

Дар забоншиносии тоҷик доир ба мавзуи мавриди баҳс асарҳои Р.Ғаффоров «Нависанда ва забон» [2], Ҳ.Маҷидов «Фразеологическая система современного таджикского литературного языка» [4], фишурдаи Нурматова М.Р. «Вазифаҳои нахви воҳидҳои фразеологӣ феълӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ» [6] ва дигарон бахшида шудааст.

Воҳидҳои фразеологӣ (таъбирот) бо лексика аз бисёр ҷиҳат умумият доранд ва яке аз ҷиҳатҳои умумият ин аст, ки воҳидҳои фразеологӣ низ аз рӯи мансубияти услубӣ ба навъҳои умумиистеъмолӣ, адабии китобӣ, халқии гуфтугӯӣ ва шевагӣ тасниф мешаванд. Воҳидҳои фразеологӣ халқии гуфтугӯӣ аз рӯи хусусиятҳои услубӣ ба ҳосиятҳои лексикаи халқии гуфтугӯӣ – руҳи халқӣ доштан, бетакаллуфӣ, муассирӣ, образнокӣ – молиқанд. Вале тафовути онҳо аз лексика аз ҷиҳати сохтор равшан аён аст. Онҳо дар навбати худ ба мисли

калима ба исмӣ, сифатӣ, зонишинӣ, феълӣ, зарфӣ чудо мешаванд. Қисмати зиёди воҳидҳои фразеологиро дар ашъори Мирзо Турсунзода таъбирҳои феълӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо чи аз ҷиҳати таркиб ва чи аз лиҳози маъно мухталифанд. Аз ҷумла, мафҳумҳо зимни маҷоз тавассути таркибҳои феълӣ ифода мегарданд, ки асосан аз исм, баъзан сифат ва феълӣ ёвари «кардан» иборатанд. Маъноӣ луғавӣ «кардан» «ба ҷо овардан, анҷом додан (кореро). 2. сохтан, бино кардан» [9,1,596] аст, ки он аз мазмуни таркибҳо ба мисли *кор кардан, хизмат кардан, бино кардан, таъмир кардан* ва ғайра идрок мешавад. Вале «кардан» дар забони халқӣ дар бисёр маврид аз маъноӣ аслӣ дур шуда, дар пайвастагӣ бо ҷузъи номӣ маъноҳои мухталифи маҷозӣ пайдо намуда, ба доираи воҳидҳои фразеологӣ ворид мегардад, амсоли *беобрӯй кардан, бегоҳа кардан, кайф кардан, таъна кардан, телбагӣ кардан, хиҷил кардан, ҳай кардан, беобрӯй кардан, маломат кардан, шарманда кардан*: Ҳайф, ки меҳмони ман ҳастӣ, Варна *беобрӯй мекардам*. [8,2,257]; *Бегоҳа кардан* – касеро ба роҳи нодуруст андохтан: Чаро *бегоҳа кардӣ* духтарамро? Ба зерӣ нанг афғандӣ сарамро. [8,2,66]; *Гумон кардан* – пиндоштан: *Кардам гумон*, ки аз дил савти ҳазор манзил Чун мавҷҳои соҳил дар як замон баромад. [7,1,160]; *Кайф кардан* – ҳаловат бурдан: *Кайф мекард*, ки дар атрофаш Қад – қадӣ роҳ боғу майдонанд. [8,2,243]; *Наякӣ кардан* – модда ё гиёҳи махмуркунандаро истеъмол кардан: *Наякӣ карда* як аробакаше Нашаро менишаст чашмхумор [8,2,202]; *Наякӣ карда* шираи норанҷ, Ҷустуҷӯ мекунад симу ганҷ. [7,1,201]; *Таъна кардан* – маломат кардан: Бе тараҳҳум ба камсаводи худ *Таъна мекарду* саҳт меранҷид. [8,2,245]; *Телбагӣ кардан* – рафтори бешуурона, деонагӣ кардан: *Телбагӣ накунед!* Тешаро худ ба пойи худ назанед! [8,2,42]; *Хиҷил кардан* – хичолат кардан, ғамгин кардан: Хулоса, ошиқи деринаатро *Хиҷил* дар байни мардум мекуни ту. [7,1,243]; *Ҳай кардан* – 1. пеш кардан, 2. замин рондан: Ронда, зада, кушта душманро Аз хоки азизи хеш *ҳай кун!* [7,1,66]. Чун тракторчӣ низ *ҳай кардааст*, Амонат монда кӯҳсоронро. [7,1,130]; *Ҳиҷча кардан* – ҳарф ба ҳарф хондан: *Ҳиҷча мекард* ҳарфхояшро Матни онро вале намефаҳмид. [8,2,245]

Дар мавриди такрори ҷузъи номӣ амали дар таркиб ифодашаванда маъноӣ давомнок, бисёрқарата пайдо мекунад:

Кӯч – *кӯч кардан* – кӯч бастан, ба манзили дигар кӯчидан: Дам ба дам *кӯч* – *кӯч мекарданд* Бетафовут ба ҳар ду соҳили ӯ. [8,2,223]

Ман – *манӣ кардан* – худситоӣ кардан: Ҳар киро дида *ман манӣ мекард*, Бо ҳамин нағма гапзанӣ мекард. [7,1,98]

Вақте ки таркиби феълӣ пуркунанда қабул менамояд, доираи семантикии он фарох гашта, ба таъбири сифатан нав табдил меёбад. Дар ин маврид пуркунанда бо пасванди «-ро, -а») сурат меёбад: *Гӯширо ҷуфт кардан* – хӯсидани асп: *Гӯширо ҷуфткарда* аспӣ ман, Монд аз роҳравию шеҳа кашид. [8,2,218]; *Кӯчаро хӯрда кардан* – бисёр равуо кардан: *Кӯчаҳоро хӯрда кард* аз рафтуо, Мешунид аз халқ як гуна нидо. [8,2,279]; *Лабро қач кардан* – нописандӣ, тамасхур кардан: Чун маро бинад, *лабаширо қач кунад*, Сухбати бисёр талху фаҷ кунад. [8,2,303]; *Нафасро рост кардан* – дам гирифтани, андаке истирохат кардан: Роҳ дар пеш аст, дам гиру *нафасро рост кун*, Чашм сӯи қуллаи тобанда то афлок кун. [8,1,273]; *Худро гум кардан* – дар изтироб мондан, даступо хӯрдан: *Макун*, Бурҳон, *худатро гум*, Ба пеши духтари мардум. [8,2,101]

Услуби шифоҳӣ баён имкон додааст, ки шоир қаринаи халқии пасоянди «-ро», «-а») ро истифода намояд:

Қуръона пеши по кардан – аз ҳукми шарият баромадан, ҳилофи таъиноти Қуръон амал кардан: Чунки *Қуръона пеши по кардед*, Ҳукми шаръӣ ба ҷо наовардед. [8,2,13]; Чунонки ба мушоҳида мерасад, таъбироти боло сечуза буда, аз таркиби феълӣ ва як вожаи пуркунанда сурат ёфтааст. Мавридҳои низ кам нестанд, ки қисмати пуркунандаи таркиби феълӣ ба худ як-ду муайянкунандаи соҳибӣ гирифта, дар шакли тафсиلى қарбаст шудааст. Мисолҳо: *Сару*

бини худро баланд кардан- мағрур шудан: Меғузарад мағрибии худписанд *Карда сару* бини худро баланд. [7,1,18]

Таркиби феълӣ бо ёвари «кардан» бидуни пасоянди «-ро» («-а») низ пурқунанда гирифта метавонад, амсоли: *Сару калобаи худ гум кардан* – мароми қор ва ё рӯзғори худро аз даст додан, саргаранг шуда мондан: *Кардам гум сару калобаи худ...* Кошки чанд сол пеш аз ин... [8,2,229]; *Дасту по гум кардан* – ихтиёр аз даст додан, саросема шудан: *Зи шодӣ дасту по гум кард* Саттор, Забонаш монд яқбора зи гуфтор. [8,2,125]

Қисмати дигари таркибҳои устувори феълӣ бо ёвари «шудан» созмон ёфтаанд. Чузӣ номии чунин таркибҳо бештар аз исм ва сифат иборат буда, мазмуни умумии таркиб ба туфайли маъноӣ феълӣ ёвари «шудан» ифодакунандаи ҳолат аст, ки он аз таркибҳои дукалимагӣ равшантар аён мегардад. Мисолҳо: *Аҳмақ шудан (нашудан)* – фирефта шудан (нашудан), дар ҳолати ногувор мондан: *Аҳмақ нашавам* ман. [8,2,27]; *Гум шудан* – нест шудан, аз байн рафтан: *Мон равад, гум шавад* хиёнатқор, *На вафо дораду на қавлу қарор!* [8,2,43]; *Домангир шудан* – дар амали номатлуб аз касе гумонбар шудан: *Гар ту нанвисӣ тамоми қор расво мешавад*, *Сармуҳаррир боз домангир* аз мо *мешавад*. [8,1,265]; *Дурӯғгӯй шудан* – ба дурӯғгӯй маъруф шудан: *Назди мардум дурӯғгӯй шудам*, Таънаи одамони кӯй шудам. [8,1,106]

Ком шудан – саҳт гурусна мондан: *Зуд во кун, саройбон, дарро, Ком шуд* асп, чав бисёр! – Ба чашм. [8,2,201]

Сарнавишти ин таркибро С. Айнӣ чунин тавзеҳ додааст: «*Ком шудан*» ба сабаби дар вақташ дода нашудани чав ва дигар чизҳои донагӣ дард пайдо кардани коми аспу ҳар, ки бе чок карда намак пахш кардан дуруст намешавад. [1,12,161]

Қиёмат шудан – ба шӯр омадан, ғавғо бардоштан: *Аз хонаи колхозчиён досу табар хест*, *Гӯё ки «қиёмат» шуду бархост ба майдон*. [7,1,107] Дар ин мисраъ «бархостан» (қиёмат бархост) бесабаб наомадааст. С. Айнӣ дар луғатномаи худ «рост шуда ба по истодан» - ро чун маъноӣ аввали вожаи «қиёмат» тавзеҳ додааст. [1,12,517]

Қир шудан – бо дасти одамон несту нобуд шудан: *Ҳай қир шудем* аз теги кин, Рангин шуд аз хунҳо замин. [8,2,32] *Ҳай қир шудан* фақирон, Дарёи хун шуд тӯфон! [8,2,55]

Нест шудан – аз назари кас ғайб задан, гум шудан: *Ба зудӣ нест шав* аз пеши чашмам, Ҳазар кун аз дами шамшери хашмам. [8,2,67]

Шуданӣ шудан – дар шакли «шуданӣ шуд» ба маъноӣ «имкони бозгашт (ислоҳ) нест» маъмул аст: *Шуданӣ шуд*, гузашту рафт, акнун Фикри дафъи балои навро кун! [8,2,50] *Шуданӣ шуд*, шикаст айнаки ман... Гар чунин ин ароба гардад... [8,2,221]

Табиист, ки дар ҳолати бо ду воҳиди номӣ қорбаст шудани феълӣ ёвари «шудан» доираи маъноӣ ибора фарохтар мегардад:

Забон дароз шудан – дар вазъи ногувор ғолиб баромадан, аз санҷиш гузаштан: *Афсӯс*, ки накардӣ як бор имтиҳонам, *Мешуд дароз* шояд дар пеши ту забонам. [7,1,280]; *Садқаи ғап шудан* – лоиқи сухан набудан: *Садқаи ғап шавад* каси яқрав! Ба ту ҳаргиз намекунам зорӣ! [8,2,233]; *Чашм канда шудан* – саҳт пазмон шудан: *Канда шуд* дар роҳи ту *чашмони* ман, Кай ту меой?

Биё, чонони ман! [7,1,247]

Мазмуни таъбироти халқӣ аз ҳисоби калимаву ибораҳо, ки бевосита ба онҳо тобеъ мешаванд, тафсил меёбад, ҳангоми таҳлили наҳвӣ онҳо ба сифати ҳолшарҳкунанда баромад мекунанд, чунончи таъбирҳои бо ҳоли миқдору дараҷа: *Сурху сафед шудан* – бештар сурху сафед шудан: *Сухбати мо кашол ёфт агар*, *Беиштар* мо *шавем сурху сафед*. [8,2,203]

Таъбирҳои рехтаи халқӣ бо феълӣ ёвари «будан» айнаи ҳолат, ваъзиятро ифода менамоянд. Мазмуни онҳо марбут ба хусусиятҳои сохтори онҳост. Чунин таъбирҳо метавонанд аз ду калима – яке номӣ, дигаре – феълӣ ёвар («будан») иборат бошад, дар ин сурат доираи семантикии таъбир маҳдуд аст, амсоли: *Камнамо будан* - аз назар (муошират)

дур будан: Гарчи то имрӯз *будӣ камнамо*, Баъд аз ин инсоф кун, чонам биё! [7,1,248]; *Хабарӣ будан* – хабаршуда будан, даъватшуда: *Хабарӣ буд* ба тӯй як бегоҳ Ҳасани тӯйхоҳи базмталаб. [8,2,206]

Иловашавии ҳар як чузъи нав боиси афзоиши доираи семантикии ибора мегардад, аз ҷумла, иловашавии ҳиссаҳои номустақили нутқ – пешояндҳои аслии «аз» ва «ба» дар мисолҳои зерин: *Аз инсоф набудан* – амали беадолатона зоҳир кардан: Дӯстам, ранчидан аз *инсоф нест*, Ҳарчи дар ҳаққи ту гӯям, лоф нест. [7,1,263]; *Ба ҷанг будан* – дар зебӣ дар рақобат будан, боиси раҳиҳои ҳамдигар будан: Рӯят, ки ҳамеша лоларанг аст, Бо куртаи атласат *ба ҷанг аст*. [7,1,235]

Вақте ки таъбир тавассути пешояндҳои аслии сурат меёбад, чузъҳои он аксар пуркунандаву муайянкунанда қабул намуда тафсил меёбад: *Аз гап беҳабар будан* – аз ҳама гап беҳабар будан: Балки ҳудаи *аз ҳама гап беҳабар аст*, ёри ҷон, Ҷойи кабӯд нӯшидаю дарди сар аст, ёри ҷон. [7,1,257]; *Фарқ - замин* осмон будан – фарқи он аз ин-замини осмон: Ёри мову дилбари шерозиён? *Фарқи он аз ин-замини осмон*. [7,1,309]

Тафсили маънӣ боиси ба вуҷуд омадани ҷумлаи мураккаб мегардад, чунончи бо ҳамон чузъҳои «осмон»-у «замин» дар мисолҳои зерин – «замин саҳту осмон баланд (аст)»: *Замин саҳту баланд аст осмон ҳам*, Тамоми шаб ситора мешуморанд. [7,1,206] Меғуфт Аҳмад: «Ин кори бахт аст», *Осмон баланду замин саҳт аст*. [7,1,224]

Дар боло сухан аз нақши феълҳои ёвари «кардан», «шудан» ва «будан» дар ташаккули таъбироти халқӣ рафт, ки тавассути онҳо таркибҳои феълӣ дукалимагӣ (бо як ҳиссаи номӣ ва як феълӣ ёвар) ва бисёркалимагӣ (тафсилёфта) созмон ёфтаанд.

Таъбироти дукалимагӣ ё дучузъаи феълӣ ҳамчунин аз вожаҳои мустақилмаъно иборат аст, дар ин сурат он на таркиб, балки ибораи феълӣ ном мегирад. Мисолҳо: *Бедуд сӯхтан* – дарди ниҳон доштан, зимнан азоби руҳӣ кашидан: Сӯхтан дорӣ, вале *бедуд месӯзӣ* ханӯз, Маҳфилеро аз шиоӣ хеш афрӯзӣ ханӯз. [7,1,298]; *Гап задан* – ба сухан даромадан: Нозим, чӣ шуд? *Гап зан* ба мо! [8,2,10]; *Изни касеро додан* – касеро ба ихтиёри ҳудаи мондан: *Дихед изнам* ба сӯи хона гардам, Ки шояд 3-ин алам бегона гардам. [8,2,181] Дар ҳамин дам Ҳасан агар мешуд, *Месуғурдам* ба дасташ *изнамро*. [8,2,258]; *Кайфи касе паридан* – саҳт тарсидан: Пора шуд айнаки Иван Кузмич, *Кайфи доктор парид*, шуд маънос. [8,2,221]; *Қулоҷ кушодан* – ба истиқбол оғӯш боз кардан: Марди колхозчӣ бар замин озод *Мекушояд қулоҷи* хеш кушод. [7,1,48]; *Омада мондан* – ногаҳон, ҳозир шудан: Тез *омада мемонад*, Бисёр макун парво. [8,2,112]; *Тан надодан* – таслим, мутеъ нашудан: Оташи шӯриш ба ҷафогар кушод, Кушта шуд, аммо ба ҷафо *тан надод*. [8,2,142]; *Тӯй хӯрдан* – дар маъракаи тӯй ширкат доштан: Гарчи худ як каси мучаррад буд, Дӯст медошт *тӯй хӯрданро*. [8,2,205]

Чунонки мебинем, дар таъбирҳои дукалимагӣ маҳфуми ягона баён мегардад. Дар сурати ба он илова шудани калимаи мустақилмаъно ё фразеологизми дучузъа тафсил меёбад (ғам хӯрдан – ғами пирӣ хӯрдан) ва ё таъбири нав ҳосил мешавад (теғ кашидан – бинӣ теғ кашидан-мурдан). Вале аксар чузъи саввум боиси тафсил ёфтани доираи семантикии воҳиди рехта мегардад.

Ба тарзе ки аъзои пайрав дар ҷумлаи сода ба тафсилёбии мазмуни ҷумла мусоидат дорад, дар воҳидҳои рехта низ калима ба сифати пуркунанда (бештар), муайянкунанда ва баъзан ҳоли тарзи амал мазмуни таъбирро фарох мегардонад: *Ғами пирӣ хӯрдан (наҳӯрдан)* - дар андешаи душворӣҳои айёми пирӣ будан: Асло ту *ғами пирӣ наҳӯрӣ*, Аз кӯчаи ошиқ меғузарӣ. [7,1,259]; *Шикаста гап задан* – ба сабаби хуб надонистани забон носуфта сухан рондан: Гуфташ: ин шахс кард ҳасусӣ, *Мезанад гап шикаста* бо русӣ. [8,1,217]; *Як-ду сухан хостан* – майли сухан кардан: *Як-ду сухан хостам* аз косагул, Он сухан ин аст, ту ҳам кун қабул. [8,1,210]

Чунонки дар боло зикр кардем, теъдоди зиёди таъбироти халқӣ тавассути феълҳои ёвари «кардан», «шудан» ва «будан» созмон ёфтаанд. Бо мисли ҳамин нақши ҳиссаҳои

ёридиҳандаи нутқ, бахусус пешоянду пасояндҳо дар ташаккули таъбироти халқӣ назаррас аст. Аз ин нуқтаи назар пешоянди аслии «аз» бештар мавқеъ дорад. Масалан:

Аз гулӯ об ҳам нагузаистан – нороҳат будан, аз касе (чизе) хавотирӣ кашидан: Бе ту нагузаист аз гулӯям об ҳам, Бе ту дар чашмам наёмад хоб ҳам. [8,2,298]; *Аз гуноҳи касе гузаистан* – гуноҳи касеро авф кардан: Гар ба ту қадрношиносӣ шуд, Авф кун, аз гуноҳи ман бигзар... [8,2,251]; *Пеш аз садои хурӯс // пеш аз хурӯс ҷег задан* – сахари барвақт, бомдод: Ҳар сахар пеш аз садои хурӯс, Занги аспӣ ароба меомад. [8,2,242]

Пойи касро аз осмон овардан – сарнагун кардан, нобуд сохтан: *Поҳои* ин ғоратгарон *Аз осмон меоварем!* [8,2,11]

Аз тани касе нӯст кандан – саҳт азият додан, ба ҳалокат расонидан: Ба сӯи ту оянд монанди «дӯст», *Кананд аз тани дардноки ту нӯст.* [7,1,230]

Аз ҳайрат даҳон кушода мондан – саҳт ҳайрон шудан: Чу дидӣ мардуми оҳанирода, *Даҳонат монд аз ҳайрат кушода.* [7,1,44]

Тавассути пешояндҳои аслии «бар» таъбирҳо нисбатан камтар қорбастан шудаанд:

Бар гардани касе нишастан – мутеъ кардан, аз ҳисоби дигарон умр ба сар бурдан: Омаду *бар гардани ҳинду нишаст*, Ҳар чи ки меҳост, гирифт ӯ ба даст. [7,1,180]; *Ба гӯши худ шунидан* – гувоҳи ҳол будан, аз воқеа бевосита хабар доштан: *Ба гӯши хеш ҳар ҷо шунидам* Суруди орзу, уммедашонро. [7,1,205]; *Ба гап (сухан) ҷома пӯшонидан* – суҳанро оро додан, қамолӣ суҳандонӣ кардан: Суҳбат аз ҳарфи хеш меҷӯшонд, *Ба сухан тоза ҷома меҷӯшонд.* [7,1,212]; *Ба як чашимак задан* – зуд, дар як он: Рашк мебурдӣ ба раъду барқи фасли навбахор, К-ӯ *ба як чашимак задан* равшан намоянд кӯҳсор. [7,1,163]; *Пешонӣ ба девор задан* – ба худ омадан, аз қарда пушаймон шудан: *Зад ба девор* гарчи *пешонет*, Тавба аммо наменамоӣ ту. [8,2,254]

Дар ташаккули таъбирҳои халқӣ нақши пасоянди «-ро» низ равшан аст. Он дар мавриди таҳлили таркиби воҳиди рехта ба пурқунанда ё муайянқунандаи изофии мансуб ба пурқунанда васл мешавад, амсоли: *Аспро зин қардан* – ба қоре омода шудан: Варна зуд *зин меқардам аспам*, Дубора мегирифтам роҳи қасбам. [8,2,158]; *Гардани касе (чизе)-ро шикастан* – ба ҳалокат расонидан, қатъ кардан: *Гардани хобро шикастам ман*, Дар вафо устувор ҳастам ман. [7,1,253]; *Гӯши худро қашидан* – аз ҳатойи худ оғаҳ шудан, ҳушёр шудан: Дар дилам борҳо қасам хӯрда *Гӯши худро қашидам будам ман.* [8,2,228]; *Қафиро монда бо патак гурехтан // қафиро монда патакро пӯшидан* – аз саросемағӣ амали номатлуб кардан. Шоир қаринаи гуфтугӯии пасоянд («-а»)-ро қорбастан қардааст: *Пас қаша монда бо патак* Бигрехт чун мурғ аз қатак. [8,2,34]

Чунонки аз мисолҳои боло ба мушоҳида расид, таъбироти халқӣ аксар асоси ҷумла (мисраъ, байт)-ро ташкил қардаанд. Дар баробари ин онҳо чун ҷузъи «ёвар»-и ҷумла қорбастан қардида, дар ин маврид низ ба баён тобиши барҷастаи халқият мебахшанд. Аз ин нуқтаи назар ба сифати феъли ҳол қорбастан шудани таъбирҳо бештар ба назар мерасад.

Онҳо дар ин маврид ё чун ҷузъи ҷумлаи содаи гуфтугӯӣ баромад доранд ва ё ҷузъи гуфтугӯии ҷумлаи умумийистеъмол ба ҳолат ё тарзи амал далолат мекунад. Мисолҳо: *Қайф қарда*: Қӯдақон шодон қадафрозӣ қунанд, *Қайф қарда* хандаву бозӣ қунанд. [8,2,301]; *Чорзону зада*: *Чорзону зада* дар майқада чун пири муғон, Қоми саршори майи ноб диҳад кӯҳи Ҳисор. [7,1,259]; *Чорқат шуда (қардида)*: То қунам таъзим мисли пахтачин, *Чорқат қардида* бар сӯйи замин. [8,2,309]; *Чапғалат дода*: Рост то Балқувон наистода Рав аз ин роҳ *чапғалат дода.* [8,2,20]; *Лаб зада*: Вахш сӯи Панҷи шӯҳратнок ояд *лаб зада*, Аз бараш Қофарниҳон дар ёди Ому *чап зада.* [7,1,127]

Чап зада: Мисоли боло.

Шаб – шаб, рӯз – рӯз ногуфта // шаба шаб, рӯза рӯз нагуфта: *Шаб-шаб, рӯз-рӯз ногуфта* Ҳар ду машхур борқаш будем. [8,2,250]

Дар ашъор ифодаҳои феълиҳолӣ, ки тавассути пешояндҳои аслии ташаккул ёфтаанд, низ ба мушоҳида мерасанд: *Лаб ба лаб нарасида*: Тундтар гашта модар аз гапи ман *Лаб ба лаб нарасонда* сад гап зад. [7,1,133]

Феълҳои ҷида ва такрори таркиби ибораҳои фразеологӣ тарзи ба вуқӯ пайвастанӣ амалро ба таври возеҳ - тасаввуршаванда баён месозанд, ба мисли: *Сӯхта, пухта* (роҳ мерафтанд): *Сӯхта, пухта* роҳ мерафтанд, *Бо дили сип-сиёҳ* мерафтанд. [7,1,93]; *Канда – канда* (хонд): *Канда – канда* хуруфхоро хонд, «Авто школа» - мактаби тоза. [8,2,253]; *Мурда – мурда* (ба сар бурдем): *Мурда – мурда* ҳама ба сар бурдем Ғаму андӯҳи замонаро. [7,1,134]

Ҳамин тавр, воҳидҳои фразеологӣ халқии гуфтугӯӣ аз рӯйи хусусиятҳои услубӣ бо калимаҳои халқии гуфтугӯӣ умумият доранд, вале онҳо чун воҳидҳои нисбат ба лексика аз ҷиҳати сохтор мураккаб ва муассири забон дорои махсусиятҳо мебошанд. Аксари таъбироти халқӣ исмӣ ва феълианд. Дар таъбироти исмӣ мафҳум ҳамчоя бо муносибати мусбат ва ё манфии гӯянда (нависанда) ифода мегардад.

Қисмати зиёдтарини таъбирҳои воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ташкил медиҳанд. Дар таъбироти халқӣ нақши феълҳои ёвар (*кардан, шудан, будан*) ҳеле калон аст. Онҳо маънои мустақили худро аз даст дода, дар алоқамандӣ бо ҷузъи номии таркиб маънои мачозӣ пайдо намуда, як навъи таркибҳои фразеологиро ташкил кардаанд. Ҳамчунин нақши пешояндҳои аслии ва пасояндҳо дар ташаккули сохтор ва семантикаи таъбироти халқӣ назаррас аст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Айни С. Куллийот. Ҷилди 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 563 с.
2. Гаффаров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 203 с.
3. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод: Нашр. давл. Тоҷикистон, 1959. – 294 с.
4. Маджитов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджитов. – Душанбе, 2006.
5. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 63 с.
6. Нурматова М.Р. Вазифаҳои нахви воҳидҳои фразеологӣ феълӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ: автореф. дисс. номз. илм. филол. – Хучанд, 2022. – 26 с.
7. Турсунзода М. Куллийот. Ҷилди 1. Шеърҳо – Душанбе: Ирфон, 1971. – 327 с.
8. Турсунзода М. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2. Либреттоҳо, достонҳо. – Душанбе: Нашр.давл. Тоҷикистон, 1962. – 310 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 949 с.; Ҷилди 2. – 944 с.

REFERENCES:

1. Aini S. Kulliyot. Volume 12. – Dushanbe: Irfon, 1976. – 563 pp.
2. Gafforov R. Writer and Language. –Dushanbe: Irfon, 1977. –203 pp.
3. Ma'sumi N. Essays on the improvement of Tajik literary language. Stalinabad: Public publishing house of Tajikistan, 1959. – 294 pp.
4. Majidov H. Phraselological System of Modern Tajik Literary Language.- Dushanbe, 2006
5. Muhammadiev M/ Essays on the vocabulary of modern Tajik literary language. – Dushanbe: Irfon, 1968. – 63 pp.
6. Nurmatova M.R. Syntactical Tasks of of Verb Phraseological Units in Modern Tajik Literary Language: thesis of candidate of Philology. - Khujand, 2022. - 50 pp. 126
7. Tursunzoda M. Kulliyot. Volume 1. Poems. – Dushanbe: Irfon, 1971. – 327 pp.
8. Tursunzoda M. Selected Works. Volume 2. Libretti, stories. –Dushanbe: Public publishing house of Tajikistan., 1962. – 310 pp.
9. Tajik Interpretation Dictionary. Volume 1. – Dushanbe, 2008. – 949 pp., Volume 2. – 944pp.